

MATERIJALNI OSTATCI BRODOLOMA IZ XVI., XVII. I XVIII. STOLJEĆA U KULTURNOJ BAŠTINI ŠIREGA DUBROVAČKOG KRAJA

Material Remains of the 16th, 17th and 18th Centuries Shipwrecks in the Cultural Heritage of the Wider Dubrovnik Area

Vinicije B. Lupis

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Područni centar Dubrovnik
E-mail: vinicije.lupis@pilar.hr

UDK 902.034:629.5
902.034:930.85

Sažetak

Posebnu kategoriju u kulturnoj baštini širega dubrovačkog kraja tvore pulene i oltarne slike pronađene poslije brodoloma. Najznačajniji primjer je kip Gospe od Ruzarija iz župne crkve u Blatu iz XVI. stoljeća. Taj renesansni kip bio je brodska pulena – pramčani ukras, koji je pronađen krajem XVI. stoljeća na morskoj obali i na mjestu je pronalaska podignuta kapelica. Tom je kipu sredinom XVIII. stoljeća poklonjen na hrvatskim prostorima jedinstveni smaragdni komplet naušnica s križem, najvjerojatnije rad španjolskog zlatarstva iz kasnog XVI. ili ranog XVII. stoljeća. Riječ je o daru Franja (Franka) Telente, kako se saznaje iz notarskog spisa sastavljenoga 12. kolovoza 1752. Blaćanin doslovce veli da taj zavjet pravi nakon svojeg povratka iz Amerike (nel suo regresso d'America). Posebno je vrijedan notinghemska alabastreni poliptih iz XV. stoljeća iz Crkve sv. Jakova u Čari, koji se pronašao na morskoj obali poslije jednog brodoloma u XVII. stoljeću. Materijalni ostatci brodoloma najčešće su bile brodske slike s oltara, a u radu će biti obrađeni primjeri iz Vignja (XVII. st.), Podgorja (XV. st.), Orašca (XVI. st.) i Perasta. Jednako tako ti će ostatci brodoloma biti sagledani u kontekstu brojnosti brodoloma s kraja XVIII. i početka XIX. stoljeća na širem dubrovačkom području.

Ključne riječi: pulena, brodolom, oltarna slika, reljef, Gospa.

Summary

Figureheads and altarpieces represent a special category of our cultural legacy in the wider area of Dubrovnik. The most significant example is a 16th century statue dedicated to Our Lady of Rosary from the Parish church in Blato. This Renaissance statue was a figurehead on the vessel, i.e. the decoration below the bowsprit which was discovered on the seashore at the end of the 16th century. As a result a small chapel was erected on the discovery site. In the mid 18th century an emerald set of earrings with a cross unique of its kind in these Croatian parts were donated to this statue, most probably a piece of jewellery belonging to the Spanish goldsmith's trade of the late 16th or the early 17th centuries; the item in question was Franjo (Franko) Telenta's gift, according to the notarial records compiled on 12th

August, 1752. This resident of Blato virtually stated that he made his votive offering upon his return from America (nel suo regresso d'America). The 15th century alabaster polyptych from Nottingham from the church of St James in Čara was found on the seashore some time later when the vessel shipwrecked in the 17th century. Material remains of the wreck were most frequently altarpieces with ship portraiture and some examples from Viganj (17th cent.), Podgorje (15th c.), Orašac (16th c.) and Perast will be analysed. These remains will be studied in the context of the vast number of shipwrecks which occurred at the end of the 18th and the beginning of 19th century in the wider area of Dubrovnik.

Keywords: figurehead, shipwreck, altarpiece, relief, Our Lady

Materijalni ostatci brodoloma iz XVI., XVII. i XVIII. stoljeća u kulturnoj baštini širega dubrovačkog kraja imaju svoju posebnu važnost jer je više dijelova brodske opreme, bilo da su to brodske oltarne slike ili pramčani ukrasi – pulene s Gospinim likom ili nekoga sveca postali predmeti kulta. Zbog toga, posebnu kategoriju u kulturnoj baštini ovoga kraja tvore pulene i oltarne slike pronađene nakon brodoloma.

Najpoznatiji primjer ove skupine spomenika je kip Gospe od Ruzarija iz župne crkve u Blatu iz XVI. stoljeća. Ovaj renesansni kip je bio brodska pulena – pramčani ukras, pronađen krajem XVI. stoljeća na morskoj obali, gdje je nakon toga bila podignuta kapelica s kamenim reljefom.¹

No, treba nešto reći potanje o brodskim pramčanim uresima – pulenama prije obradbe kulta i Bratovštine Gospe od Ruzarija u Blatu. O pulenama u hrvatskoj se povijesti umjetnosti najviše pisalo u kontekstu ukrašavanja brodova, ali ne kao o posebnim umjetničkim djelima. Sam naziv pulena (engl. figurehead, franc. poulaine, njem. Galionsfigur, španj. mascarón i tal. pulena) označuje ukrasnu figuru, obično ljudski lik u naravnoj veličini, na pramcu u doba jedrenjaka.² Takav se pramčani ukras zadržao u srednjovjekovlju, pogotovu u obliku zvijeri (otud dubrovački naziv bestion ili hvarski zvir), iako nisu izostali ni svetački kipovi.³

Na hrvatskoj obali - u dubrovačkim arhivskim izvorima o rezbarima koji su ukrašavali državne ratne brodove navode se majstori rezbari Bartul Baptistov i Kristo Francese. Rezbarski majstor Bartul Baptistov

i njegov šegrt bili su neprekidno zaposleni od 19. kolovoza do 3. studenoga 1554. na drvorezbarijama cijeloga krmenog dijela dubrovačke fuste.⁴ Iz arhiva Dubrovačkog pomorskog društva sačuvan je dopis od 15. srpnja 1871. iz Trsta s nacrtom uresa krmenog nakita i s podatkom da će pulena biti zgotovljena za «Peti dubrovački». Taj arhivski dokument iznimno je važan jer pokazuje isti način na koji su bili ukrašavani jedrenjaci i u kasnijim razdobljima.⁵

U Blatu će nastati specifičan oblik štovanja pramčanog kipa – pulene Bogorodice s Kristom, s broda koji je mogao stradati u boju s Turcima. Bočni oltar posvećen Gospi od Ruzarija u župnoj crkvi u Blatu već pedesetak godina pobuđuje znanstvenu pozornost⁶ svojom drvenom skulpturom Gospe od Ruzarija, obloženom srebrnim limom, uloženom u pali portante s prikazima otajstava sv. Krunice.⁷ Izvorno je taj kip bio brodska pulena. Po zabilježenoj predaji, postojeći barokni mramorni oltar podigla je blatska porodica Buškariol (1763.), zamijenivši stariji drveni oltar iz XVII. stoljeća, u koji je bila izvorno uložena drvena pulena.

⁴ Josip Luetić, "Dubrovački su slikari ukrašavali brodove Dubrovačke Republike u 16. i 17. stoljeću", *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća*, Zagreb, 1991, 250 – 254. Za pomorstvo još su bili vezani slikari zastava i brodskih patenata, i stoga vidi: Zdravko Šundrica, "Nepoznati majstori o dubrovačkim konzularnim i brodskim patentima i njihovim majstorima", *Dubrovnik*, 5, Dubrovnik, 1973, 51 – 57; Vinicije B. Lupis, "Novopronađena zastava sv. Vlahu u Žuljani na Pelješcu", *Veleučilište Dubrovnik, Naše more*, 56, Dubrovnik, 1997, 283 – 285.

⁵ Državni arhiv u Dubrovniku (dalje DAD), Arhiv Dubrovačkog pomorskog društva, kut. 54, br. spisa 56.

⁶ A. Crnica, *Hrvati i Marija. Nacrt djela Gospina Hrvatska*, Zagreb, 1953; isti, «De precipius sanctuarii B.V. Mariae apud Croatos», *Alma Socia Christi*, vol. IX, Roma, 1953. Autor obrađuje palu Gospe od Rozarija s otajstvima iz župne crkve u Blatu, datirajući je u konac XVII. stoljeća. Ivana Prijatelj *palu portante* također datira u konac XVII. stoljeća, vezujući njenu nabavu uz fenomen širenja kulta Gospe od Rozarija po Dalmaciji od vremena Ciparskog rata, te tijekom Kandijškog rata. (Vidi: Ivana Prijatelj, *Kroz Marijin ružičnjak*, Split, 1998, 88.)

⁷ U nedalekoj Smokvici nalazi se bočni mramorni barokni oltar (1685.) arhitektonskog tipa Gospe od Rozarija s drvenim baroknim Gospinim kipom u središnjoj niši. Taj je oltar bio nabavljen u vrijeme korčulanskog biskupa Nikole Španića (1673. – 1707.). Zanimljiva je pojava da su u dvije susjedne otočne župne crkve upravo oltari Gospe od Ruzarija bočni, kao i način izlaganja drvenih Gospinih figura da budu izložene štovanju puku. Bratovština Gospe od Ruzarija postojala je u Dominikanskom samostanu sv. Nikole u Korčuli.

¹ Vinicije B. Lupis, «O kultu i kipu/puleni Gospe od Ruzarija iz Blata na Korčuli i njegovoj pomorskoj tradiciji», *Dubrovnik*, 4, Dubrovnik, 2005, 226 – 247; isti, «O moru i Gospinu štovanju u Boki kotorskoj»; *Lux*, 3, Kotor, 2005, 14 – 18; isti, «O dvije altarističke radionice na otoku Korčuli», *Godišnjak grada Korčule*, 11, Korčula, 2006, 97 – 112; Skupina autora, *Spomen knjiga Bratovštine sv. Vincence pod zaštitom Srca Isusova 1897. – 2007.*, Blato, 2007, 1 – 168; V. B. Lupis, *Vodič župne crkve u Blatu*, Blato, 2008, 17 – 19.

² Ivo Šišević, "Naše stare pulene", *Pomorstvo*, 6, Rijeka, 1952, 163 – 165; isti, "Pulena", *Pomorska enciklopedija*, sv. 6, Zagreb, 1983, 356 – 537; Aleksandar Stipčević, "Jesu li ilirski brodovi imali pulene u obliku zmije?", *Radovi Instituta JAZU u Zadru, Zadar*, 1973, 20; Branko Pavlica, "Ukrašavanje brodova kroz vjekove", *Naše more*, 3, Dubrovnik, 1973, 83 – 86.

³ Radojica Fran Barbalčić i Ivo Marenić, *Onput, kad smo partili, zapisi o posljednjim kvarnerskim jerdenjacima*, Rijeka, 2004, 110.

Slika 1. Renesansna pulena Gospe od Ruzarija (XVI. st.) iz župne crkve Svih svetih u Blatu
 Figure 1 Renaissance figurehead of Our Lady of Rosary (16th century) from the parish church of All Saints in Blato

Don Ivan Protić na osnovi ljetopisa župe, a i prema signaturi na oltarnoj menzi ističe da je oltar sagrađen 1763. na mjestu starijega drvenog, kojega se drveni retabl sada nalazi na Oltaru sv. Roka. To je iznimo kvalitetno umjetničko djelo mletačkog drvorezbarstva s početka XVII. stoljeća. Lučno svedeni okvir od trešnjeva drva sastavljen je od uzbibanih listova akantusa i voćnih girlanda, među kojim prepoznajemo plod tada vrlo rijetke biljke kukuruza. Na temelju sumarnoga uvida blatski retabl treba povezati s mletačkim drvorezbarskim radionicama; posebno s radionicom Andrea Brustolona, iz koje su u Dalmaciju pristizali vrijedni drvorezbarski radovi.⁸

Današnja barokna oltarna pala na mramornom oltaru je kraćena, a središnje je polje izrezano kako bi se unutar njega mogla postaviti niša s Gospinim kipom koji je u uvali Poplat pronašla pastirica iz porodice Hudulin.⁹ Na mjestu pronalaska te brodske pulene postavljen je barokni Gospin reljef.

⁸ U Stalnom postavu crkvene umjetnosti u Zadru čuva se preostali barokni naslonjač nastao u radionici Brustolon, drveno raspelo u Starigradu na Hvaru, Korčuli i u sakristiji Sv. Nikole u Perastu.

⁹ Ivo Protić, *Župa Blato od IV-XX st.*, Blato, 1976, 55 – 56.

Na osnovi isplate veće sume novca u više navrata plemiću Andriji Ismaeliju: «[...] per conto della palla [...]» 1648. i u dva navrata 1650 «[...] per suplimento della Palla al S.r Ismaelli [...]», zaključujemo da je tada u Mlecima nabavljena sadašnja oltarna pala portante.¹⁰ Postavljanje Gospina lika na prvotni drveni oltar zbilo se na osnovi isplate dana 15. kolovoza 1633.¹¹ Plemiću Marinu Petrisu isplaćeno je za jedan «Pallio di corridoro» koji treba donijeti na svojem povratku iz Mletaka.¹² U vizitaciji korčulanskog biskupa T. Dieda (1611. – 1625.) od 12. IV. 1611. spominje se ovaj oltar kao Oltar Uzašašća (Gospina), na kojemu se štuje stara slika i naređuje da se ona sačuva: «[...] In Altare Ascensionis [...] Icona conservetur sicut erat antiquitatis [...]», a ispred nje se štuje čudotvorni Bogorodičin kip pronađen na morskoj obali.¹³ Biskup Diedo odredio je bio da se taj kip prenesene u kapelu koja se ima sagrađiti zajedno s drvenim ukrasom na trošak Bratovštine Presvetog Sakramenta. Kip se nosi u ophodu na Veliku Gospu do Crkve Gospe od Poja, «Capella B. Mariae d.ta Assump.s in Campo Magno», gdje se 1612. još čuvala drevna slika: »[...] Icona etiam est Vestusta [...]».¹⁴

Administracija Oltara Gospe od Ruzarija vodi se od oko 1630., što znači da je oltar utemeljen negdje oko te godine zamijenivši stariji titular.¹⁵ Tada je očito ustanovljena i Bratovština Gospe od Ruzarija jer s teško čitljivih stranica knjige administracije te bratovštine može se sustavno pratiti njezino djelovanje od 1633. Iz tih zapisa doznajemo da su se bratimi sastajali u loži na trgu pred župnom crkvom.¹⁶

¹⁰ Župni arhiv u Blatu (dalje ŽAB), 28, I, 32', 35'.

¹¹ ŽAB, 28, I, 4.

¹² ŽAB, 28, I, 35'.

¹³ Župni arhiv Korčula (dalje ŽAK) (ekspozat na prvom katu opatske riznice), *Directorium episcoporum*, 1611, 45. »In Altare Ascensionis. Nullum habet Beneficiu, nec onus, nam in hoc Altare prius s.m Sacramento conservabatur, et Confrēs tunc habeant curam id ornandi, et manutenendi uz modo fit in Altare maiore.

Icona conservetur sicut erat antiquitatus et alia figura aut Icona non superponatur, et illa Sculptura B.tae Virginis, quam velatum est à pluribus miraculoše ad littus Maris huius Villae Venisse, collocetur in alio loco decenti, donec à procuratoribus et Judicibus Villae et ab alijs quor Interes .. assignetur locus in quo de voluntate ...a fabricari possit Capella in honorem praedicta Imaginis B. M. Ut ab iisdem postulatum est per supplicatum.

Devotiones quae solebant fieri in hoc Altari, dum erat prae.ta figura sculpta B.M. Vlt. Lummaria quaedam, lampadesardentes, et litanie quae recitabantur diebus dominicis et sabbatis in honorem B. Virg.e tranferatur in Cappella qua fabricabitur, ut supradictum est quae devotiones fiunt expensis eleemosinar Confraternitatis S.mi Sacramenti. Qua tamen Continuabuntur Ibid.m quatur dicta sculptura B. M. Tantum abl. suo ornameto ligneo, et omni cum reverentia supra dicto altare conservetur.

Altare non est Consecratum.

Provindeatur de Altare portatili quodd deest, aut id Consecratur.»

¹⁴ ŽAB, *Dir. Episc.* 1611, 49.

¹⁵ ŽAB, 28, I: «a. 1633. Amministrazione dell'Altare della B. Vergine del SS.mo Rosario» (svezak je bez korica, bez početnog lista, jer sadašnji pohabani list, posve potamnio, sugerira da je bilo još listova. Na tom sadašnjem prvom listu čitljiva je godina 1630. Naknadno je zaljepljena naljepnica s natpisom administracije Oltara Gospe od Ruzarija).

¹⁶ ŽAB, 28, I, 2.

Odobrenje rada Bratovštine Gospe od Ruzarija vezuje se za terminaciju Antonija Pisana, generalnog providura Dalmacije i Albanije od 8. studenog 1627., i odluke korčulanskog kneza Francesca Bemba iz 1633.¹⁷

U popisu sastavljenome 11. kolovoza 1768. kip Gospe od Ruzarija spominje se već prekriven srebrenim listovima: »[...] un'Imagine della B. V. del Rosario con il suo Bambino in braccio tutto coperto di foglia de arg.to nell parti anteriori [...]».¹⁸

Oltar Gospe od Ruzarija posjedovao je do dolaska moći sv. Vincence u Blato najveću količinu zlatnih i srebrenih *ex vota*. Tijekom XVIII. stoljeća broj zavjetnog nakita stalno raste, pa se tako u popisu od 27. veljače 1774. u rubrici „zlatno i biser“ spominju naušnice s četrnaest smaragda i križ sa šesnaest smaragdnh kamenova. To je bio dar Franja (Franka) Telente, kako se saznaje iz notarskog spisa sastavljenoga 12. kolovoza 1752. Blačanin doslovce veli da taj zavjet pravi poslije svog povratka iz Amerike (*nel suo regresso d'America*).¹⁹

I danas se taj jedinstveni komplet naušnica s križem čuva u župnoj zbirici. Riječ je uistinu o fascinantnom primjerku, najvjerojatnije radu španjolskog zlatarstva kasnoga XVI. ili ranog XVII. stoljeća. Naušnice (v. 6,4 cm) sastoje se od gornjeg dijela s fino izrađenom glavicom koja u prepletu vitica izvedenih «na proboj» obrubljuju fasetno rezani četvrtasti smaragd. Međučlan ima viticu s nešto manjim četvrtastim smaragdnom. Veliki *cabachon* smaragd svake naušnice nosi lijevak optočen sitnijim smaragdima. To su krupni nebrušeni smaragdi američkog podrijetla koji su se preko Barcelone širili Europom.²⁰ Ovom renesansnom kompletu pripada zlatni križ (v. 7,1 cm) izveden u obliku šupljikave vitice nosača i samog križa što ga tvore četvrtasti brušeni smaragdi s «pravilnim smaragdnh rezom». Način izradbe krunice smaragda govori u prilog španjolskom podrijetlu ovoga izvrednog primjerka zlatarstva kasnoga XVI. i početka XVII. stoljeća na hrvatskim prostorima.²¹ Blatski komplet pripada samome europskom vrhu onodobnog zlatarstva i zagonetno je kako je ovaj smaragdnh komplet prispio u Blato. Možda se radi o darovanju neke blatske plemkinje. Ovi primjerci nakita bacaju posve novo svjetlo na poznavanje materijalne kulture Blata u ovom razdoblju. Ovi primjeri nakita posve su pobili dosad uvriježenu tvrdnju da su u kićenju Korčulana u XVII.

¹⁷ ŽAB, 28. I. 2, 15. I.1-3.

¹⁸ ŽAB, 29. I. 20.

¹⁹ ŽAB, 29. I, 50. Par naušnica (14 kamenova) i križ (16 kamenova) sa smaragdima spominju se u popisima 1779. i 1792.

²⁰ Clare Phillips, *Jewelry from Antiquity to the Present*, London, 1996, 77 – 82.

²¹ Više primjeraka španjolskog nakita XVI. i XVII. stoljeća zabilježeno je na dubrovačkom području. (Vidi: Karmen Gagro, *Jewelry in Dubrovnik from the 15th to the 19th Century (Collection of Domenican Monastery)*, Dubrovnik, 1993, 1 – 16.

stoljeću dragulji gotovo nepoznati, a da su se nosili najčešće koralji, biseri i jantar.²²

Slika 2. Renesansna pulena Gospe od Ruzarija (XVI. st.) iz župne crkve Svih svetih u Blatu, sa zavjetnim darovima
Figure 2 Renaissance figurehead of Our Lady of Rosary (16th century) from the parish church of All Saints in Blato, with votive offerings

Uz blatsku pulenu u kult su ušle još dvije u širemu dubrovačkom kraju: i to ona iz Crkve Gospe Nuncijate iznad Gruža i, kao drugi primjer, sv. Spiridona iz Crkve sv. Mihovila u Korčuli.

U Gospi Nuncijati iznad Gruža, bočno od renesansnog oltara istog titulara nalazi se pulena Bogorodice s Kristom (67 x 23 cm). Bogorodici je jedna ruka na srcu, a drugom nosi uspravljenog Krista, koji drži maleno srce u ruci. Riječ je o pučkom radu s kraja XVIII. stoljeća, a na osnovi mjera radi se o puleni s manjeg jedrenjaka. Možda potječe s jednoga od jedrenjaka gruškog roda Vilenik, čiji su članovi bili vlasnici ove crkve, sagrađene 1348.²³

²² Nevenka Božanić-Bezić, «Nekoliko podataka o odijevanju Korčulana u 17. stoljeću», *Godišnjak grada Korčule*, 4, Korčula, 1999, 122.

²³ V. B. Lupis, o. c., 2005, 243.

Slika 3. Pulena sv. Spiridona iz korčulanske Crkve sv. Mihovila (XVIII. st.)

Figure 3 Figurehead of St Spyridon from the St Michael's Church in Korčula (18th cent.)

Drugi je primjer iznimno kvalitetna drvena barokna plastika sv. Spiridona (Špiridijuna) iz korčulanske Crkve sv. Mihovila. Danas se čuva na bočnom oltaru istoimene crkve (75 x 37 cm). Svetac, odjeven u bogato ruho, energično je iskoračio naprijed, rukom podignutom za naučavanje, a drugom drži evanđelje. Glava je iznimno plastično izrađena, s lelujavom kosom ispod stožaste mitre. Figura straga ima drveni vertikalni umetak sa željeznim prstenom za pričvršćivanje, a s donje strane baze okomiti utor za umetanje.²⁴

Slika 4. Pulena Gospe s Kristom iz Crkve Gospe Nuncijate iznad Gruža

Figure 4 Figurehead of Our Lady and Jesus from the church Gospa Nuncijata in Gruž

U Dubrovniku se čuva još jedna pulena sa sakralnom temom. U dubrovačkome Isusovačkom samostanu manja je neoslikana drvena pulena koja prikazuje Tobiju s anđelom (XVIII. st.).²⁵

Kao valjan paralelni nalazak drvene skulpture Bogorodice s Kristom može poslužiti primjer iz Viganja na poluotoku Pelješcu – takozvane Gospe Plivarice, koja se danas časti u crkvi ukinutoga dominikanskog samostana pod titularom Gospe od Rozarija. Taj drveni Gospin lik bio je pronađen na močvarnoj obali Ponte sv. Liberana. Zapravo je to renesansni drveni reljef Bogorodice s Kristom iz oko 1470. koji je, po svemu sudeći, bio središnji dio polipiha.²⁶

²⁵ V. B. Lupis, o. c., 2005, 243.

²⁶ Vinicije B. Lupis, «Prilozi poznavanju drvene skulpture Boke kotorske», Dubrovnik, 3-4, Dubrovnik, 2003, 120 – 150. Autor donosi pregled sve starije literature.

²⁴ Zahvaljujem gastaldu Bratovštine sv. Mihovila Peru Portolanu na dopuštenju objavljivanja pulene sv. Spiridona.

Na poluotoku Pelješcu slika je broskog oltara s ikonografskim prikazom Navještenja/Gospe Luncijate (80 x 40 cm) u Kućištu, koja izvorno potječe iz Perasta u Boki kotorskoj. To je oltarna pala (XVI. st.) broskog oltara što ju je naslikao domaći pučki slikar.

Isto bokeljsko podrijetlo i morski put ima i slika Gospe od Anđela u Franjevačkom samostanu u Podgorju, koja se do 1470. častila u Samostanu sv. Hipolita na otočiću Velika Žanjica u Boki kotorskoj. Po legendi, Gospin je lik donio neki mornar, a po drugima se pojavila na pelješkim žalima. Brodski oltari i pulene često bi isplivale na obale poslije brodoloma i bile štovane od domaćeg puka.²⁷

U pomorskoj tradiciji bio je običaj da se slika Bogorodice i sv. Nikole bacaju u more tijekom oluje kako bi se ono umirilo, a za vrijeme dugotrajnih bonaca u vreću se stavljala slika sv. Nikole s mačkom i potom bi se vrećom vitlalo kako bi se mačka nagnala da grebe svetački lik s nakanom da se izazove vjetar. To su primjeri bijele magije kojom su pelješki i bokeljski pomorci pribjegavali u teškim trenucima pomorskog života, čime bi se mogla objasniti pojava brojnih Gospinih slika pronađenih na morskim žalima.²⁸

U nedalekoj dubrovačkoj okolici najbolji je primjer s kultom Gospe od Orašca. Njezin čudotvorni lik, po pobožnoj predaji našao se u XVI. stoljeću na moru ispod Arabova, a slika vjerojatno potječe s nekoga potopljenog jedrenjaka. Isprva je bila smještena na lokalitetu Mlinima, a potom na Ločišću (Kočištu) i na kraju u sadašnjoj crkvi Gospe od Orašca.²⁹

Potreba kulturnih slika i pulena s vjerskim motiva proizlazi iz činjenice kako je najveći broj jedrenjaka nosio svetačke titulare. Svake večeri okupljala se momčad sa svojim zapovjednikom na molitvi svetoga Rozarija oko slike Bogorodičine, koju je imao svaki pelješki i bokeljski jedrenjak, kao i svi drugi brodovi hrvatskih brodovlasnika. Bez molitve se nije obavljao nikakav teži posao na jedrenjaku. Svi bi prije večere, u šest sati, kleknuli na krmi, sklopili ruke i molili sljedeću molitvu; ovdje donosimo primjer na pelješkim jedrenjacima:

«-Ampuletta a segno che faremo con Dio,
con San Nicolò, colla notte e colla bonaventura!
-Sanità libertà, bonaventura!
-Bona guardia e là!
-Bona guardia, vento in puppa!
-Alešta i servizi quando officiali comandarà!
-Santa Maria aiutarà!

²⁷ Vinicije B. Lupis, «Ikona Gospe od Anđela – pratilac putnika i pomoraca», *Gospa od Anđela pratilac putnika i pomoraca 1470.* – 1995., Orebić, 1995, 19 – 32.

²⁸ V. B. Lupis, o. c., 2005, 14 – 18.

²⁹ Emanuel Vidović, *Gospa od Orašca*, Veliki Zaton, 1998, 10 – 11.

-Diremo un Pater Nostro, un 'Ave Maria per nostro bon felice viaggio!

-Bona sera signor capitano, scrivano, noštromo e cumpania!»³⁰

Uz blatsku pulenu Gospe s Kristom, na otoku Korčuli je i primjer književno najbolje opjevanog fenomena pronalaska kulturnih predmeta nakon brodoloma, a to je onaj povezan s čudotvornom prilikom Blažene Gospe Čarskog polja, čiji se nastanak vezuje između 1420. i 1440. Engleski notinghamski alabasterni reljef Gospe od Čarskog polja, pronađen na nedalekoj morskoj obali (Čavića Luka), postao je važan ikonografski prikaz i srce Marijanskog svetišta, pa time i cilj hodočašća na otoku Korčuli. Tako, barokni književnik Jerolim Kavanjin u svom spjevu *Bogatstvo i uboštvo* u XVI. pjevanju zna za tu ikonu Gospinu – «izdilane vrhu stine», koja se pojavila u morskoj pjenu nakon što se neki brod razlupao u olujnim valovima.³¹ Zapravo, sedam čarskih alabastrenih reljefa izvorno su tvorili jedan poliptih. U Denveru u Art Museumu čuva se poliptih nastao u istoj radionici s izvornim sedmodijelnim drvenim okvirom u kojem su umetnuti alabastreni reljefi.³²

Drveni okvir iz denverskog muzeja objašnjava način doplovljavanja na obale Korčule ovih reljefa. Očito je riječ o mogućem broskom oltaru koji je doplivao poslije brodoloma na otok Korčulu. Ostataka brodoloma i umjetnina ima još na istom otoku. Tako se u obitelji Antuna Kapora u gradu Korčulu čuva drveni reljef Boga Oca (XVII. st.) pronađen u moru, pa tako i drvena pulena tipa «čupave glave» u Gradskom muzeju u Korčuli³³, a u obitelji Sladović, također u Korčuli, čuva se drvena pulena sv. Nikole s manjega jedrenjak. Zanimljiv primjer štovanja brodske pulene u kopnenome otočnom središtu znatno obogaćuje hrvatsku pomorsku likovnu baštinu. Od brodskih oltara valja spomenuti lijepi primjer dvojne oltarne slike sv. Josipa i sv. Luke iz bivše Dominikanske crkve Gospe od Rozarija iz Vignja, dar obitelji Hanza, te oltarne brodske pale iz obitelji Saraka (1758.) iz Pomorskog muzeja u Dubrovniku s likom Gospe od Milosrđa (hibridni ikonografski tip simbioze bizantske Platytere sa zapadnjačkom Bogorodicom zaštitnicom s

³⁰ Marko Pederin, «Pomorski nazivi u mjesnom govoru Kućišta na Pelješcu», *Čakavska rič*, 1, Split, 1987, 43 – 73

³¹ Jerolim Kavanjin, *Bogatstvo i uboštvo*, Zagreb, 1913; *Pisma o čudotvornoj prilici blažene Gospe Čarskog polja po pučkoj predaji*, Dubrovnik, 1964, 8; A. Kapor, «Graditelj i kipar Josip Zmajić», *Peristil*, 18/19, Zagreb, 1976, 132; C. Fisković, «Engleski spomenici i umjetnine u Dalmaciji», *Peristil*, 22, Zagreb, 1979, 74; B. Baničević «Župa Čara na otoku Korčuli», *Zbornik Čare*, I, Čara, 1999, 176-177; Isti, o.c., 2003, 177; I. Fisković, «Engleski alabasterni reljefi u Čari na Korčuli», *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 27, Zagreb, 2003, 43-54.

³² Françoise Boesplug, *Dieu et ses images, une histoire de l'Éternel dans l'art*, Paris, 2008, 260.

³³ Vinicije B. Lupis, «Crta o jednoj puleni iz Gradskog muzeja u Korčuli», *Godišnjak grada Korčule*, Korčula, 2006, 113 – 115.

plaštem i s likom Djeteta – Krista - Emanuela u mandorli na prsima). Posebnost je te slike u tome što Gospa zaziva spas od neprijatelja i morskog vala, uz blagoslov dubrovačkog nadbiskupa Arkandela Lupisa od 13. ožujka 1758.³⁴

Slika 5. Pulena Gospe s Kristom iz marijanskog svetišta Gospe od Škrpjela u Boki kotorskoj (XVI. st.)
Figure 5 Figurehead of Our Lady and Jesus from the sanctuary of Our Lady of the Rocks in Boka Kotorska (16th cent.)

Ikonografski vrlo bliske primjeru štovanja pulene mogu se spomenuti one s prikazom Bogorodice iz Perasta u Boki kotorskoj. Samo Svetište Gospe od Škrpjela ispred Perasta povezano je s nalaskom 1452. slike Gospe s Kristom; pronašla su je braća Mortešići, ribareći na hridi usred mora.³⁵ U zbirci marijanskog svetišta Gospe od Škrpjela u Boki kotorskoj čuva se i brodska pulena od palmine drveta (XVIII. st.?) koja prikazuje Bogorodicu s Kristom. Najbliža blatskom primjeru upravo je manja pulena iz istog svetišta, a koja se datira u XVI./XVII. stoljeće i prikazuje okrunjenu Bogorodicu i Krista, kojeg pridržava

³⁴ Vinicije B. Lupis, «Don Miho Pešić – dubrovački slikar 18. stoljeća i njegovo doba», *Peristol*, 45, Zagreb, 2000, 123 – 134.

³⁵ Niko Luković, *Zvijezda mora. Štovanje Majke Božje u Kotorskoj biskupiji (sa historijskim podacima)*, Perast, 2000, 13.

jednom rukom. To je i najstarija pulena u Svetišću. Gospin i Kristov lik teško su oštećeni i bez ruku su, a prikazani su na stiliziranim oblačićima. Na rubu Gospina plašta vidljiv je otvor za učvršćivanje pulene na brodski pramac. Ona je lošije sačuvana od blatske.³⁶

U istoj se zbirci čuva još jedna brodska pulena, koja prikazuje muškarca u odjeći s kraja XVIII. stoljeća. Nedavno je Svetište pribavilo vrlo kvalitetnu baroknu pulenu iz porodice Dabinović,³⁷ koja prikazuje Gospu s razigranim Kristom u naručju. Pulena Gospe s Kristom u stojećem položaju s bazom, izrađena je u tvrdom drvu u visokom reljefu. Na poledini drvenog reljefa kružni je utor, gdje se ona učvršćivala na nosač. Može se datirati u XVIII. stoljeće i spada u skupinu kvalitetnijih pulena.³⁸ Jednako tako, Svetište je nabavilo i drevnu renesansnu pulenu Gospe s Kristom (XVI. st.) i ona je uz blatsku najstariji primjer pulena s vjerskom tematikom.

Važno je spomenuti da ni jedan primjer pulene u Boki kotorskoj nije štovan kao kulturna slika na oltaru, kao što je to s renesansnom pulenom iz Blata na otoku Korčuli.³⁹

Slika 6. Pulena Gospe s Kristom iz marijanskog svetišta Gospe od Škrpjela u Boki kotorskoj (XVIII. st.)
Figure 6 Figurehead of Our Lady and Jesus from the sanctuary of Our Lady of the Rocks in Boka Kotorska

³⁶ Niko Luković, o. c., 2000, 15.

³⁷ Ovu pulenu spominje don Niko Luković u svojoj knjizi. o. c., Perast, 2000, 43.

³⁸ Niko Luković, o. c., Perast, 2000, 15.

³⁹ Vinicije B. Lupis, «Nove spoznaje o sakralnoj baštini Blata», *Blato do kraja 18. st.*, sv. 3, Blato, 2005, 99 – 164.

Jedan zanimljiv arhivski podatak iz Državnog arhiva u Dubrovniku svjedoči o jednoj posebnoj kategoriji, a to je skrb o brodolomcima. O nastradalim armenskim trgovcima kraj otoka Koločepa svjedoči podatak iz oporuke dubrovačkog trgovca Ivana Krstitelja Vlajkija; on ostavlja novac oporučno kako bi im se pomoglo.⁴⁰ U Mljetskom statutu iz XIV. stoljeća u poglavlju pedeset i petom, članku "Više stvari koje se nahodi u moru", navodi se kako, ako se na Mljetu u dijelu otoka u vlasništvu benediktinske opatije pronađe u moru stvar, pola pripada opatiji, a polovica onome koji je pronađe. Ako se uz obalu otoka izvan vlasti benediktinske opatije pronađe stvar koja pluta, jedna četvrtina se trebala dati Crkvi sv. Pankracija.⁴¹ U korčulanskoj pravnoj tradiciji, u glavi desetoj Statuta stoji da nakon brodoloma Korčulani koji pomognu spasiti stvari iz razbijenog broda, trebaju dobiti četvrti dio svega što su iznijeli na kopno.⁴² U Dubrovačkom statutu iz 1272. godine, glava sedma i članak 35. govori o plutajućim stvarima.⁴³ Razmatrana pravna praksa iz dalmatinskih statuta potvrđuje brodolom kao konstantu u pomorskoj aktivnosti i problematiku sapašavanja dijelova broda, tereta i brodske opreme, što potvrđuje brojnost kulturnih predmeta spašenih s brodova.

U kompleksu sagledavanja učestalosti brodoloma na širem dubrovačkom području, poznatome po intenzivnoj pomorskoj aktivnosti, treba se posebno

osvrnuti na vremensko razdoblje kraja XVIII. i početka XIX. stoljeća, kada su registrirani brojni brodolomi. Unutar administracije Okružnog poglavarstva Dubrovnik postojala je posebna kategorija spisa s izvješćima svake godine s naslovom: „Naufragi, appuntamenti, e prove di fortuna, ed altre incidenze.“⁴⁴ Godine 1820. nasukao se tako bio francuski brigantin na Lastovu.⁴⁵ Godine 1841. austrijske vlasti izvršile su procjenu isplativosti gradnje svetionika Sestrice u Pelješkom kanalu.⁴⁶ U spisu je donesen popis brodoloma u dvadesetogodišnjem razdoblju na širem području. Unutar podserije o brodolomima zanimljiv je primjer spašavanja grčkog brigantina "Ahile" ispred sv. Lazara i Lokruma 15. IV. 1841.⁴⁷ te popis brodoloma austrijskih jedrenjaka ispred Alžira.⁴⁸ Tako se 1846. sicilijanski brik "Salvatore" pod zapovjedanjem kapetana Salvatorea Greca nasukao na otoku Mljetu u uvali Oključna (Porto Chiave), na lastovskom školju se razbio turski brigantin "Jesil Canate" – kapetana Assari Mialića.⁴⁹ Za to razdoblje sačuvan je poseban materijalni ostatak brodoloma: zavjetni križ "Na stine sv. Frane" s južne strane otoka Korčule između uvale Orlanduše i Pavje Luke kraj Žrnova, kao spomen brodoloma, u kojem je stradao 1824. fra Diego Letilić.⁵⁰

Rukopis primljen: 13. 4. 2012.

⁴⁰ DAD, T.N. 10.1, 65 (1651 – 1658.), str. 208' – oporuka Ivana Krstitelja Vlajkija (Lasso all'Ospitale dei poveri alle Pille una sol volta ducati quindici simil i dichiaro, che del ritratto elle robbe di conto gl'Armeni naufragati sotto il scoglio Calamotta, , si trovano in poter mio ducati uinti [...]).

⁴¹ Medo Pucić, *Statut oli zakoni od otoka Mljeta*, Dubrovnik 1943, 14. (prijepis iz "Dubrovnik cvet narodnog knjištva, svezak treći, za godinu 1851, Zagreb, 1852.)

⁴² *Korčulanski statut, statut grada i otoka Korčule iz 1214. godine*, Zagreb/Korčula, 1987, 11.

⁴³ *Statut grada Dubrovnik*, uredili su ga A. Šoljić, Z. Šundrica i I. Veselić, Dubrovnik, 2002, 395.

⁴⁴ DAD, Okružno poglavarstvo (dalje OPD), kut. 623, VII/XII.

⁴⁵ OPD, kut. 27, II/214.

⁴⁶ OPD, kut. 651., VII-V, Disposizione, misure, ed altre incidenze in oggetti commerciali e marittimi, provvedimenti, 6141/10707.

⁴⁷ OPD, kut. 651, VII-XII, 8726/1313.

⁴⁸ OPD, kut. 651, VII-XII, 3746/386.

⁴⁹ OPD, kut. 748, VII – XII, 9792.

⁵⁰ Josip Sopta, *Spisi franjevačke provincije u Dubrovniku – analitički inventar*, Dubrovnik, 2006, 132; Neven Fazinić, «Kameni križevi na otoku Korčuli», *Godišnjak grada Korčule*, 8, Korčula, 2003, 311.